

POLÁCSKA EDINA

Franciaország és a karlizmus

1868–1874

Miután a középszerű, kegyetlen és ennél fogva rendkívül népszerűtlen spanyol uralkodó, VII. Ferdinánd (1814–1833) harmadik feleségét is úgy temette el, hogy frigyükből utód nem született, 1829. december 11-én negyedszerre is megnősült: választása ezúttal Bourbon Mária Krisztinára, I. Ferenc szicíliai király és Bourbon Mária Izabella lányára esett, utódjának pedig saját öccsét, Carlos María Isidrot – népszerűbb nevén don Carlost – nevezte meg. 1830 márciusának végén azonban Mária Krisztina állapotos lett, ezért VII. Ferdinánd kihirdette a *Pragmatica Sanctiot* – amelyet ugyan az 1789. szeptember 30-i Cortes elfogadott, de az akkori külpolitikai helyzet miatt nem lépett hatályba. A *Pragmatica Sanctio* kimondja, hogy amennyiben a királynak nem fiú utóda születik, a trónt a leánygyermek örökli.¹ E törvénnyel don Carlos trónra lépéssel kapcsolatos aspirációi gyakorlatilag füstbe mentek, hisz a spanyol trón legitim örököse az 1830. október 10-én született és később II. Izabella néven királynővé koronázott leánygyermek lett. Ezzel kezdetét vette a don Carlos és hívei, valamint Izabella közötti, hosszú évtizedeken át tartó viszálykodás, amely három egymást követő háborúban (I. 1833–1839, II.: 1847–1849 és a III.: 1872–1876) csúcsosodott ki. A mozgalom vezéralakja természetesen don Carlos volt – ám ezen a néven három trónkövetelőt különböztetünk meg: az I. karlista háború vezére VII. Ferdinánd öccse, az említett don Carlos María Isidro (Molina grófja), a II. háborút fia, don Carlos Luis (Montemolín grófja), míg a III. háborút ez utóbbi fia, don Carlos María de los Dolores (Madrid hercege) vezette.

A karlizmus ideológiai háttere és társadalmi támogatottsága

A karlisták a korabeli spanyol társadalom ultrakonzervatív szárnyát képviselték, soraikban a radikálisabb eszméket valló abszolutisták, más néven „apostoli” csoportok (*los apostólicos*) és a tradicionalista katolikusok mellett a valamivel mérsékeltőbb antiliberalisoknak jutott a leghangsúlyosabb szerep.

A trónkövetelők közötti viszálykodás valójában nem volt más, mint két politikai szemléletmód küzdelme: az egyik oldalon az *ancien régime* védelmezői – az abszolutisták, a másik oldalon pedig az eladdig domináns spanyol agrártársadalmat idejétmúlttá tevő, a francia forradalom és az ipari forradalom nyomán beindult liberális reformok hívei álltak. Ilyenformán a karlizmus támogatói bázisát elsősorban a vidék adta.

A viszály másik frontvonala a vallás terén húzódott, eredete 1820-ig nyúlt vissza: a liberális és a vallásos tábor ekkor került ugyanis első ízben egymással szembe. A *Trienio Liberal* (Liberális három év, 1820–1823) alatt a liberális hatalom által hozott némely gazdasági

¹ Ezzel a nőket az örökösödés jogából kizáró ún. száli törvényt is hatályon kívül helyezte.

intézkedés – mint pl. az ún. *desamortización*, azaz az egyházi javak és birtokok átvétele, eladása vagy felosztása – közvetlen veszélybe sodorta az ezen egyházi birtokoktól függő vidéki parasztok és a nekik munkát adó kisgazdaságok egzisztenciáját, szegénységbe taszítva a vidéki gazdálkodó rétegeket, és iskolák, kórházak bezárását hozva magával. A liberális három év alatt az időközben szabadkőműves páholyokba szerveződő radikális liberálisok (*los progresistas*) egyházellenessége csak fokozódott, gyűlöletük elsődleges célpontjai az egyházi rendek voltak. Ennek következtében a többnyire mélyen katolikus vallású és elsősorban vidéki spanyol társadalom hamarosan teljesen elfordult tőlük, és átpártolt a katolikus karlisták táborába, melynek célja az volt, hogy a katolikus egyház továbbra is megőrizze privilégiumait és befolyását a társadalomban és az államapparátusban.

Don Carlos mozgalmának társadalmi táptalaját az előjogokat – értsd: a regionális autonómiát – egykor élvező tartományok – Aragónia, Valencia és Katalónia egyes vidékei –, valamint a kiváltságait továbbra is féltve őrző Baszkföld és Navarra tartományok lakossága adta (jóllehet ahogy Josep Clemente írja, a történészek között a mai napig nincs egyetértés abban, hogy a *fueros* védelmezése már a kezdetektől fogva vagy csupán az első háborút követően szerepelt-e a karlista mozgalom zászlaján²). Ez utóbbi tartományok egyre növekvő aggodalommal figyelték, amint a liberálisok keményvonalas, uniformizáló törekvései nyomán kiváltságaik veszélybe kerültek (amint erről a későbbiek folyamán szót ejtünk, ez az aggodalom nem volt alaptalan, hiszen a karlisták törekvései ellenére – és a mozgalom lendületvesztésének következményeként – a baszk *fueros* eltörléséről 1876-ban törvényben határozott a spanyol kormány).

A karlista ideológia ötvözte tehát a dinasztikus legitimitást, a katolikus integrációt, az abszolút monarchia iránti elkötelezettséget és a tradicionális kiváltságjogok védelmét. Mindezt jól tükrözi jelmondatuk: „*Dios, Patria, Rey y Fueros!*” („Isten, haza, király, kiváltságjogok!”).

A karlizmus hatása a nemzetközi diplomáciában

A karlista mozgalom a két, egymással szembenálló oldal nagyhatalmi támogatóinak köszönhetően hamarosan messze túlmutatott egy ország belügyén: egész Európa politikai viszonyrendszerét befolyásolta. A karlisták oldalán az abszolutista nagyhatalmak – Ausztria, Oroszország, Poroszország és természetesen a Szentszék³ – sorakoztak fel. Ezek az országok 1833 szeptembere, azaz a münchengräzi egyezmény⁴ óta próbálták gátat vetni a liberalizmus európai előretörésének, és a háború kitörésétől fogva elsősorban erkölcsi támogatást nyújtottak a karlizmusnak.

Ezzel szemben – látván, hogy a karlista mozgalom a gerillaharcmodortól sem idegenkedő erős politikai és katonai mozgalommá nőtte ki magát – II. Izabella a korábban diszkriminált, most sietve amnesztiával kárpótoló liberális táborhoz volt kénytelen támogatásért

² Clemente, Josep Carles: *La otra dinastía. Los reyes carlistas en la España contemporánea*. Papeles des tiempo, Número 10. Madrid, 2006. 24.

³ „A Szentszék is Károly mögé állt, hosszú évekre megszakítva kapcsolatait Madriddal. Ennek fő oka az Egyházi Államnak az egyházi földek állami kisajátítása miatti rosszallása volt, de közrejátszott benne a mélyen vallásos Károly előnyben részesítése is a laikusabb szemléletű liberális madridi kormányzatokkal szemben. A kapcsolatok teljesen csak 1851-ben álltak helyre a Spanyolország és a Vatikán közötti új konkordátum aláírásával.” Harsányi Iván: *A regionalizmus a spanyol történelemben*. Studia Carolinensia, 2005. V. évf. 4. sz. 151.

⁴ 1833-ban Münchengrätzben az osztrák, a porosz és az orosz uralkodó titkos egyezményben határozta el, hogy segítik egymást az országaik területén kiterő forradalmakkal szemben.

fordulni, „anélkül, hogy szimpatizált volna saját szövetségeseivel”.⁵ A münchengräzti egyezményre Franciaország és Anglia az 1833. április 22-én Londonban megkötött Négyes Szövetséggel válaszolt, melyben e két ország paktumot kötött Mária Krisztina régenskirálynő kormányával és Portugáliával, Anglia pedig folyamatosan segélyekkel támogatta a spanyol és a portugál liberális tábor. E segélyek azonban minduntalan kevésnek bizonyultak Martínez de la Rosa⁶, Mendizábal⁷ és Calatrava⁸ kormányainak – úgy katonai, mint gazdasági értelemben. A leghatékonyabb segítséget Anglia részéről az embertelenségek és értelmetlen vérontás enyhítése terén végzett közvetítői tevékenység jelentette: a Tomás Zumalacárregui⁹ és a brit kormány küldöttei, Lord Eliot és Gurwood tábornok által 1835. május 27-én aláírt Lord Eliot-egyezmény előírta a hadifoglyok időszakos kicserélését, valamint rendelkezett a kórházi ápolásra szorult sebesültek és betegek jogairól.

A francia–spanyol szomszédi viszony alakulása

A hagyományosan a kontinentális hatalom szerepére áhítozó Franciaország sohasem volt közömbös a szomszéd országban zajló események iránt. E kontinentális szerephez azonban biztosítania kellett hátszágát, azaz délnyugati határvonalát. Egyes francia történészek, mint például Jean-Charles Jauffret szerint a spanyol örökösödési háború óta Párizs abban a szellemben irányította külpolitikáját és diplomáciáját, hogy „a madridi kormány nem jelenthet veszélyt Párizsra, és Franciaország azáltal biztosíthatja hátszágát, ha szövetségre lép egy elszigetelt és gyenge, regionális hatalom szintjére süllyesztett Spanyolországgal”.¹⁰

1830-ban Franciaországban az elődeinél liberálisabb, józan és az „arany középút” híveként ismert Lajos Fülöp lépett a trónra, s a spanyol menekültek azt érezhették, hogy az őket körülvevő politikai légkör békülékenyebb hangnemre váltott. Ezt az enyhülő légkört jól illusztrálják Lajos Fülöp 1836-ban elhangzott szavai: „Ha a jelenlegi helyzetben (ti. az ország a karlista háborúban forrong – E. P.) beavatkoznánk a spanyol belpolitikába, azzal koronánkat és az európai békét sodornánk veszélybe. Semmi áron nem kívánunk hát belesodródni!”¹¹

1836-ban Lajos Fülöp Adolphe Thiers-re bízta a külügyi politika irányítását, aki Talleyrand tanácsára az akkor mindössze hatéves Izabella és d'Aumale hercege (Lajos Fülöp fia) közötti dinasztikus házasság útján akarta „bebetonozni” a két ország kapcsolatát. Thiers ez-

⁵ Anderle Ádám: *Spanyolország története*. Budapest, 1999. 108.

⁶ Bourbon Mária Krisztina régensnő leánya, II. Izabella kiskorúsága idején a liberális párt támogatásával kívánta megerősíteni Izabella dinasztikus jogait. Martínez de la Rosa (1787–1862) ekkor nevezte ki a miniszterek tanácsának elnökévé és államminiszterré (1834–1835). Espartero hatalomra jutása után Párizsba menekül.

⁷ Juan Álvarez Mendizábal (1790–1853) pénzügyminiszter, kormányfő. Általános sorozást rendelt el, és eltörölte a férfirendeket, valamint azok javainak elidegenítését, meghirdette az egyházi és a faluközösségi földek kisajátítását és kiárusítását az igénylők között. Espartero bukásakor emigrációba kényszerül.

⁸ José María Calatrava (1781–1846), liberális ideológiát valló politikus. Az alkotmányozó három év kezdetekor a legfelsőbb bíróság tagja, majd belügyminiszter, később igazságügyminiszter. Az alkotmányos rend bukása után Londonba menekül, ahonnan 1833-ban tér vissza. 1836-ban kormányfő.

⁹ Tomás de Zumalacárregui y de Imaz (1788–1835) az első karlista háború vezéralakja, karlista tábornok.

¹⁰ Jauffret, Jean-Charles: *La France et la question espagnole 1836*. Communication présentée au XIIème colloque de la Commission internationale d'histoire militaire. Athènes, 1987. 1.

¹¹ Lozère de la, Pelât: *Souvenirs du roi Louis-Philippe*. Revue universelle, juillet-septembre 1925. 12.

zel visszanyúlt a XIV. Lajos korabeli elképzeléshez, azaz a két korona egyesítésével létrehozandó birodalom gondolatához. A francia és a spanyol ház teljes egyesülését az utrechti szerződés ugyan lehetetlenné tette, de e nász arra jó lett volna, hogy szilárd alapokra helyezze a két ország barátságát, és konszolidálja Franciaország mediterrán politikáját. Az 1836 nyarán a régenskirálynő nyári rezidenciáján, San Ildefonsóban kirobbant felkelés (*Guerra de los Matiners*) azonban véget vetett e dinasztikus házassággal kapcsolatos elképzeléseknek. Lajos Fülöp mindazonáltal nem hagyott fel óvatos külpolitikájával, mivel ebben látta az Orléans-i dinasztia fennmaradásának kulcsát. Utódja, III. Napóleon (1852–1870) sem kívánt eltérni elődje spanyol politikájától: ő valóban spanyol grófnőt¹² vett feleségül. A császár azonban nem tudta igazán szorosra fűzni a két ország szövetségét, noha ebben az időben a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok fellendültek, a spanyol csapatok pedig a franciák oldalán időnként részt vettek tengerentúli expedíciókban (az egykori Saigon, mai Ho Si Minh-városba vagy Mexikóba).¹³

Ezen a ponton talán érdemes egy kitekintést tenni, és megvizsgálni, hogy e „langyos” diplomáciai viszony időszakában milyen volt az 1868-as forradalom megítélése a francia hivatalos kormányzati sajtóban.

A II. Izabellát detronizáló 1868-as spanyol forradalom és a későbbi karlista háborúk idején Franciaországban a külpolitikához hasonlóan a kormányzati sajtó is óvatos hangnemre váltott, de nem rejtette véka alá, hogy szívesen látná, ha a spanyol kormány ismét ura lenne a helyzetnek, mert – a lapok szerint – a forradalmat a spanyol kormány könnyen a saját hasznára tudta volna fordítani. A bizonytalanság és a káosz első hónapjai után a francia sajtóban egyre-másra érdekes cikkek jelentek meg: az általános vélekedés szerint a francia közvélemény nagy rokonszenvvel viseltetett a spanyol nép iránt, „amely akkor tud nagyvá lenni, amikor a szabadságvágy által vezérelve fellázad elnyomói ellen...” – mint tette azt 1808-ban.¹⁴ A sajtó által e múlttal vont párhuzamban új elemként jelenik meg az ország vezetőjének megítélése: először fordult elő, hogy a közvélemény magát az uralkodó dinasztíát kérdőjelezte meg – míg korábban a király személye érintetetlen volt. A másik érdekesség, hogy az egymással hagyományosan ellenséges viszonyt ápoló pártok egyazon zászló alatt egyesülve követelik az uralkodó leváltását. Ezek a forradalmi „újdonságok” III. Napóleon híveit elbizonytalanították, míg a republikánusokat – akik bíztak abban, hogy a spanyolországi események nyomán várhatóan egész Európában átrendeződnek a viszonyok – reménnyel töltötték el.

E példaértékűség – amit a franciák a spanyol forradalomban láttak, és a spanyol népnek tulajdonítottak – értelmezése politikai szemlélettől függően más és más volt. A bonapartisták és a legitimisták számára a forradalom a mértékletesség és a nyugalom példája volt, szemükben a spanyol nép egyik legnagyobb érdeme a méltóságteljeség, míg a francia republikánusok a Napóleont legyőző Spanyolországot ábrázolták előszeretettel. A cikkírók kiemelten foglalkoztak a spanyol néppel, annak dicsőséges múltjával, a rosszemlékű uralkodók alatt átélt szenvedéseivel, illetve a meg nem hallgatás érzéséből táplálkozó apátiájukkal.

¹² Eugenia Maria de Montijo de Guzman, Teba grófnője (1826–1920) a későbbi Eugénia császárné és Napoléon Eugène Louis Jean Joseph Bonaparte (1856. március 16. – 1879. június 1.) édesanyja.

¹³ A mexikói francia érdekek védelme érdekében 1861. december 31-én III. Napóleon szövetségre lép Angliával és Spanyolországgal, és közösen elindítják a később kudarcba fulladt mexikói katonai expedíciót (1861–1867). Jauffret: *La France et la question espagnole*, 5.

¹⁴ Kaiser, Jacques: *Histoire et la presse*. Revue historique t. 218. (1957) num. 2. 67. Érdekes, hogy ez a bizonyos elnyomó a franciák által félistenként tisztelt Bonaparte Napóleon volt...

Az 1868-as forradalom – amely előtt Juan Prim tábornok egyfajta zarándoklatba kezdett európai udvarról udvarra, hogy országának új uralkodót találjon – végül szabadjára engedte a francia–porosz ellentét kibontakozását.¹⁵ A *La France* 1868. október 10-i száma így ír erről: „Spanyolország egy olyan nemzet, amely noha évszázadok óta arra ítéltetett, hogy egy gigantikus hegyvonulat természetes határvonalként elválassza szomszédjaitól és Európa többi részétől, külföldön kedvező vagy éppen kedvezőtlen érzelmeket kiváltó belső forradalmi révén a nemzetközi eseményeket is jelentősen befolyásolja.”¹⁶

A francia katolikus és a legitimista lapok – mint a *Gazette de France* vagy a *L'Union* – a Spanyolország számára kínálgató egyetlen megoldást egy olyan monarchiában látták, amelynek trónján az a don Carlos ül, akit a legitimisták számára a *L'Union* hasábjain megjelent érvek – „fiatal, nagyvonalú, teli lelkesedéssel és patriotizmussal, büszke tekintetében ott csillog a jövő”¹⁷ – jellemeznek a legjobban. Don Carlos trónkövetelő igényeinek támogatói azt húzzák alá, milyen előnnyel járna a megosztott Spanyolország számára egy olyan személy hatalomra emelése, aki személyében több irányzatot is egyesít. A *Le Journal des débats* című lap, amely a trónkövetelőkkel szemben elfogulatlanabb álláspontot képviselő újságok közé tartozott, don Carlosban nem a legitimitás, hanem a legitimisták képviselőjét látja, akik mozgósítani tudnak ugyan egymástól addig elszigetelt területeket, de nem tudnának egy egész nemzetre kiterjedő mozgalmat gerjeszteni.¹⁸

A két ország tapogatózóan óvatos baráti viszonya azonban csak a nagypolitika színpadán mutatkozott meg: a francia tartományok (határ menti területek) lakói továbbra is a Spanyolország által száműzött karlista menekültek mozgalmának voltak lelkes hívei.

Ezen előzmények után figyelmünket egy konkrét határ menti régióra (Alsó-Pireneusok tartomány) irányítva érdemes megvizsgálni azt, hogy a nagypolitika vajon követőkre talált-e egy olyan régióban, ahol a franciaországi baszkokat és általában a francia határ menti lakosságot hagyományosan erős kötelékek fűzték a Pireneusok túloldalán élőkhöz. A madridi és a párizsi nemzeti levéltárban keresgélő kutató szinte megszedül attól a kimeríthetetlen dokumentációtól, amely az 1868–1874 között Spanyolországból Franciaországba emigrált karlistákról az utókorra maradt.

Dél-Franciaország mindig is az „ígéreték földje”, egyfajta logisztikai bázis volt, területén menedékre leltek a mindenkori spanyol rezsim ellenzői: VII. Ferdinánd idején a liberálisok, az alkotmányos három év alatt a királpártiak, II. Izabella trónfosztása után a bukott királynő hívei (*los isabelinos*) és az újabb és újabb felkelést előkészítő karlisták.¹⁹ A III. kar-

¹⁵ A spanyol kormány 1869-ben a trónt többek között Hohenzollern Lipót hercegnek, I. Vilmos porosz király távoli rokonának is felajánlotta. Franciaország, megrémülve attól, hogy délről és keletről ugyanazon birodalom államai fogják közre, felkérte I. Vilmost, hogy beszélje le Lipótot a spanyol trónról. I. Vilmos ennek eleget tett, de a további biztosítékokat követelő francia követet már nem fogadta, és erről táviratban (az emsi távirat) értesítette Bismarckot. A vaskancellár azonban a távirat szövegét manipulatív módon átfogalmazta, hogy abból úgy tűnjön: Vilmos e találkozás alkalmával elutasító és megalázó hangnemben beszélt Benedettivel, a francia követtel. A távirat másnap bejárta az európai sajtót, és azt Franciaország diplomáciai sértésékként értelmezve 1870. július 19-én hadat üzent Poroszországnak.

¹⁶ Alberola-Fioravanti, María Victoria: *La revolución de 1868 y la prensa francesa*. Madrid, 1973. 148.

¹⁷ Kaiser: *Histoire et la presse*, 69.

¹⁸ Alberola-Fioravanti: *La revolución de 1868 y la prensa francesa*, 141.

¹⁹ Zabalo: *Le carlisme: la contre-révolution en Espagne, 188–189*. „A helyi csendőrség nyilvántartása szerint [1870-ben] Bayonne, Biarritz, Anglet, Saint-Jean-de-Luz, Ciboure, Urrugne és Hendaye tartományokban 268 fő karlistát tartanak számon.”

lista háború menekültjei a helyi francia politika elnéző jóindulatától övezve folytatták tevékenységüket, ami talán érthető lehet egy a császárság intézményéből kiábrándult nemzet esetében. A karlizmus a helyi francia arisztokrácia és közélet soraiban lelkes szimpatizánsokra lelt: Laborde báró, Biarritz polgármestere, Eloi de Lalande márkí, a „francia karlistáknak” is nevezett bayonne-i legitimisták vezére, Joachim Dubrocq, Bayonne alpolgármestere, Dominique Ferrières, gazdag textilkereskedő és textilgyáros, vagy de Nadaillac márkí, meggyőződéses legitimista, Bayonne tartományfőnöke és társaik számtalanszor látták vendégül a Franciaországon inkognitóban átutazó trónkövetelőt. Egy „szinttel” feljebb, a nagypolitika színterén a Madriddal baráti viszonyt ápoló francia kormány azonban mindenközben nem enyhített a kikötők és határátkelők szigorú ellenőrzésén, és mindent elkövetett, hogy megakadályozza a hadieszközök és felszerelések eljuttatását a lázadókhöz (a Francia Nemzeti Levéltárban több vámhivatali jegyzőkönyvet is találtunk a lefoglalt árucikkekről, és a bayonne-i sajtó is gyakran beszámolt e cikkek nyilvános árveréseiről, ahol gyakorlatilag minden kalapács alá került, amivel don Carlos seregeit támogatni lehetett volna²⁰). Hiába: Dél-Baszkföld lakói szinte kifogyhatatlan forrásokkal rendelkeztek Franciaországba menekült társaik ellátásához, s e szállítmányokat jobbra hegyi, illetve vízi úton juttatták el hozzájuk.

A Bayonne-ban bujkáló karlista menekültek sem tétlenkedtek. Vezetőik *juntába* tömörültek, és saját újságot adtak ki *La voz de la patria* címmel²¹, a bayonne-i karlista bizottmány feladata pedig az volt, hogy don Carlos és seregei számára összegyűjtse és eljuttassa az utánpótlásként érkező fegyvereket, lőszereket, hadászati felszereléseket, lovakat, mi több: ágyúkat.

II. Izabella leköszönése, azaz 1870. június 25. után érdekes módon a bukott királynő hívei is Bayonne-ba összpontosultak, oda, ahol a karlisták közben újabb lázadást készítettek elő, melynek logisztikai bázisát az adta, hogy a francia–porosz háború²² végével (1871. október) egyes tehetős francia magánszemélyek portáin jelentős fegyver- és egyéb hadieszköz-készlet halmozódott fel, amelyet a kereskedők – többnyire illegálisan, hegyi vagy vízi úton – könnyűszerrel továbbíthattak a karlistáknak. A titkos készülődés hamarosan kihatant: a *Le Courrier de Bayonne* 1872. április 21-i számában hírül adta, hogy a bayonne-i *Junta* don Carlos vezetésével cselekvésre szánta el magát.²³

A harmadik karlista háború tehát 1872 májusában tört ki. A forradalom kezdetétől Navarrából, az ezúttal regionális háború tűzfészkéből az ott lakók 1873 tavaszán és nyarán Baszkföld északi részére menekültek. A *Progrès du Sud-Ouest* című lap így számolt be erről 1873. július 26-i számában: „A határvidéktől egészen Bayonne-ig minden településen csak úgy hemzsegnek a spanyolok.” E menekültek között San Sebastián vagy Bilbao olyan tehetős családjait találjuk, mint az Arana-Goiri család, melynek tagja, Sabino az ekkor szárnyát bontogató baszk nacionalizmus atyja.

E határ menti területet Madrid és Párizs egyaránt kiemelt figyelemmel kísérte, hiszen a térségbe küldött kémek és titkos ügynökök jelentéseiből egyértelműen kirajzolódott a kez-

²⁰ Zabalo: *Le carlisme: la contre-révolution en Espagne*, 72.

²¹ Lafoucard, Maïté: *Les relations entre Bayonne et Guipúzcoa au XIXème siècle*. In: *Passé, Présent, et Avenir du Port de Bayonne*. Société Sciences Lettres et Arts, octobre 2001. 32.

²² Az 1871-es frankfurti békével záruló porosz–francia háborúban Németország megszerzi Elzászt és Lotharingiát, s megalakul a Német Császárság.

²³ 1870–1871 telén don Carlos a Bayonne közelében levő Bérens szigetén (Adour folyó) látta vendégül Marignan márkija. Itt készítette elő az új felkelést.

detben a felszín alatt, később nyíltan készülődő újabb felkelés. Az egyik ilyen jelentés²⁴ szerzője egy Cailleret nevű titkos ügynök és az őt kísérő, csak „*Mi guía*” (vezetóm – sp.) néven emlegetett névtelen informátor, akit 1874 októberében Spanyolország párizsi nagykövete, de la Vega de Armijo márkí küldött a határ menti területekre azzal a feladattal, hogy térképezze fel a karlisták mozgolódásait, és adjon jelentést az őket támogató francia arisztokratakról és egyháziakról. A kézzel írott jelentés hű képet fest arról az egyre növekvő aggodalomról, amelyet a madridi kormány érzett, látván, hogy addig kollaborálásnak hitt szomszédja ahelyett, hogy az oda menekült spanyolok kiutasításában együttműködött volna, közönnyel álcázott rokonszenvvel, sőt már-már túlzott engedékenységgel nézi, ahogy a menekültek egyre nagyobb csoportokban átlélik a határt. Cailleret és útítársa Bayonnetől Biarritzon, Hendaye-on és Béhobie-n keresztül Pau-ig bejárta az egész határ menti területet. Részletes beszámolót ad az egyes falvakban, városokban feltérképezett francia magánszemélyekről, akik kastélyaikban, otthonaikban adtak helyt a titkos karlista gyűléseknek, a *pretendiente* képmásával díszített bélyegeket értékesítettek, rendszeresen tájékoztatták az *El Cuartel Real*²⁵ című karlista lapot, a Bidassoa folyón zajló illegális fegyvercsempészettel támogatták a karlista ügyet. A kém jelentése kitér Pármai Margit hercegnő, don Carlos jegyesének mindennapjaira, aki látszólag visszahúzódó, szerény életmódja mögött kastélyában karlista sebesülteket ellátó kórházat hozott létre.

Rendkívül alapos és minden részletre kiterjedő jelentése végén Cailleret ügynök egy személyes megjegyzést is megenged magának. Véleménye szerint egy ilyen hosszú határszakaszon, mint ami Franciaország és Spanyolország között húzódik, szinte képtelenség teljes egészében megakadályozni a fegyvercsempészetet, mert a Pireneusok hágóin át mindig volt és lesz fegyvercsempészet. Nagyon nehéz ilyen „elszánt és rettenthetetlen” emberekkel felvenni a küzdelmet, amit csak tetéz az a tény, hogy a határ menti területek lakói könnyen kommunikálnak egymással, ha a közös érdekek összefonódnak a karlista ügy iránti rokonszenvvel, és ha a spanyolok, hitbéli meggyőződésüktől függetlenül, saját érdekük által vezérelve gyakran konspirálnak a karlistákkal. Eddig szól kémünk jelentése, és a levéltárban talált egyéb, kevésbé „kozmetikázott” jelentések is az ő személyes meggyőződését támasztják alá.

A madridi események – I. Savoyai Amadeo²⁶ lemondása a trónról és az első köztársaság kikiáltása (1873. február 11.) – nyomán a karlisták sikert sikerre halmoztak: Estella környékén még egy baszk–karlista miniállamot is kikiáltottak, amelynek hivatalos lapját, a *La cruzada Española* címűt Bayonne-ban nyomtatták.

A karlisták diadalmenete azonban nem volt tartós: a baszkok a háború vége felé fokozatosan eltávolodtak az egyre agresszívabb harcmodort mutató és egyre szélsőségesebb mozgalomtól, és az ezáltal legfontosabb társadalmi bázisától megfosztott III. karlista háború a végéhez közeledett. 1874. december 29-én Saguntóban Martínez Campos tábornok Izabella fiát, Alfonzot kiáltotta ki királynak, és ezzel a karlisták szerencsecsillaga végleg ha-

²⁴ Archives Nationales de Paris (a továbbiakban: ANP) F712695, Réfugiés Carlistes (1869–1888)

²⁵ Az *El Cuartel Real* Carlos María Bourbon (VII. Károly) trónkövetelő árnyékkormányának hivatalos lapja volt, amelyet 1873 és 1876 között adtak ki Oñatében, Tolosában (Guipúzcoa), Durangóban (Vizcaya) és Estellában. Noha don Carlos hívei Észak-Spanyolországának csak egy kis területét ellenorizték, az *El Cuartel Real* komoly törzsolvasói táborral rendelkezett.

²⁶ II. Izabella trónfosztása után, 1870. június 25-én a cortes Izabella fiát, Alfonzot nem ismerte el királynak, és a Savoyai ágból származó Amadeo herceget választotta királlyá. Ez robbantotta ki a négy évig tartó harmadik karlista háborút (1872. április 21.), mivel don Carlos a Bourbon-dinasztia restaurálását látta veszélyben.

nyatlani kezdett. Quesada tábornok 1875 júliusában diadalt aratott felettük, Carlos pedig, kit immár a francia legitimisták és a jezsuiták sem segítettek pénzzel, kénytelen volt zsoldoshadának nagyobb részét szélnek eresztetni. Erre Cabrera tábornok és mások is cserbenhagyták, és XII. Alfonzot ismerték el törvényes királynak. 1876 januárjában a királyi hadsereg kettős támadást intézett a baszk tartományok ellen, és február 19-én visszafoglalta a karlista gócpontnak számító Estellát, mire Alfonz király február 28-án bevonult Pamplónába. Ugyanezen a napon lépte át don Carlos megmaradt seregével a francia határt, és Pau-ból keltezett nyilatkozatában azzal biztatta híveit, hogy legközelebb visszatér (*iVolveré!*). Nyomában karlisták tömegei ...

Míg a III. francia köztársaság kikiáltásakor (1870) annak kormánya Bayonne-ban szigorú elfogatóparancsot adott ki a karlista junta tagjai ellen, addig XII. Alfonz trónra lépésekor a francia kormány sokkal engedékenyebben bánt a karlistákkal, akik – miután Alfonz seregei megszállottan üldözték őket – végül kapituláltak. Ekkor a menekültek újabb áradata indult meg Bayonne-ba: a *L'Indépendant* 1876. február 21-i száma szerint 3000–4000 fő, a *Le Courrier* szerint 4000 fő, míg más források szerint 10 000 karlista menekült érkezett a városba.

Jószomszédi viszonyból diplomáciai feszültség

XII. Alfonz trónra lépése után tehát a francia kormány ismét toleránsabb hangnemre váltott a karlistákkal kapcsolatban. A Bayonne-ba érkező újabb és újabb menekültcsoportok fogadtatása – a meggyőződéses legitimista tartományfőnököknek, Nadaillac márkinak köszönhetően – ezért viszonylag kedvező volt, ráadásul a márki emberei és a helyi hatóságok is egyre csak húzódoztak attól, hogy engedelmessédjenek a Párizsból érkező és a menekültek esetleges internálásáról szóló parancsoknak. Ezt pedig hiába kérte számon a spanyol kormány párizsi kollégáitól, hiszen Bayonne hagyományosan a karlizmus politikai és logisztikai bázisa volt. A karlista menekültekre ugyan letartóztatás várt Franciaországban, de visszatoloncolás helyett új lakóhelyeiket a határtól távol eső településeken jelölték ki – emígyen „parkolópályára” téve őket. A francia helyi hatóságok tehát csak minimális diplomáciai kötelezettségüknek tettek eleget, és egyszerűen nem avatkoztak bele abba a mozgalomba, amelynek keretében az észak-baszkföldi franciák déli bajtársaikat igyekeztek segíteni.

Diplomáciai téren 1874 elején azonban a francia–spanyol kapcsolatban változás állt be: Spanyolország új párizsi nagykövete lett, a keményvonalas liberális politikus, de la Vega de Armijo márki lett,²⁷ aki a korábbiaknál sokkal élesebb hangnemben bírálta a francia kormányt megengedő politikája miatt. Mindenekelőtt kimondta az addig csak a diplomácia virágnyelven megfogalmazott vádakat: azzal vádolta Párizst, hogy a közönyös és hallgatásba burkolózó francia hatóságok megengedhetetlenül elnézőek a karlistákkal szemben, és kizárólag a minimális diplomáciai kötelezettségeiknek tesznek eleget. Amint az a nagykövet leveleiben olvasható, don Carlos és hívei, kijátszva a francia csendőrség és rendőrség éberségét és kihasználva azok „tunyaságát”, több mint egy éven keresztül teljes titokban folytathatták a felkelés előkészítését. „Egyetlen francia hatóság sem tudja pontosan, hol van don Carlos franciaországi rejtékhelye, és úgy tűnik, Párizsnak – nyíltan vagy burkolton –

²⁷ Antonio Aguilar y Correa (1824–1908), de la Vega de Armijo márkija, az 1868-as liberális forradalmat megelőzően a Liberális Unió képviselője, kormányzó. 1874 júniusától 1875 februárjáig Spanyolország párizsi nagykövete, később államminiszter, a kongresszus elnöke. XII. Alfonz megkoronázása után a miniszterek tanácsának elnöke.

nem áll szándékában az odaküldött spanyol küldöttek munkáját segíteni” – állapítja meg keserűen de la Vega de Armijo.²⁸

Ugyanez az üzenet olvasható a márki által a határ menti tartományok spanyol konzuljaihoz és a déli tartományok prefektusaihoz címzett leveleinek gyűjteményéből²⁹ is, amelyet ugyancsak a Párizsi Nemzeti Levéltár őriz. A beszámolók 1874 júniusától 1875 februárjáig időrendi sorrendben követik egymást. Bennük de la Vega de Armijo folyamatosan panaszkodik a francia hatóságok közönye és gyengekezűsége miatt, és azzal érvel, hogy a vendégszeretet és a cinkosság vállalása nem következik feltétlenül egymásból. A nagykövet keserűen állapítja meg, hogy azok a karlisták, akiknek a deportálását már hónapokkal azelőtt kérézte, kémei jelentése szerint továbbra is szabadon járnak-kelnek Bayonne utcáin, miközben a spanyol menekültek száma egyre csak növekszik. A lázadók bandái titkos szervezkedésbe fogtak Franciaországban, a fegyverek és egyéb hadifelszerelések akadálytalanul jutnak be az országba, a Bidassoa folyón is virágzik a csempészet. De la Vega de Armijo úgy véli, hogy a karlisták deportálására vonatkozó utasítások eredménytelenek és hiábavalónak bizonyultak, mivel szerinte folyamatos a karlisták visszaáramlása. „Olyan szomorú látnom, hogy egy hajdan baráti ország ily elnézően bánik a polgárháború felbujtóival szemben. Ismételen követelem tehát deportálásukat!” – válaszol levelében az alprefektus vádjaira.

1874. május 4-én kelt levelében de la Vega de Armijo magyarázatot követel az alprefektustól arra, hogyan sikerülhetett don Carlosnak Sara városától nem messze átlépnie a határt. Kérdőre vonja azzal kapcsolatban, hogyan fordulhatott elő, hogy a *Pretendiente* nemcsak hogy napokat töltött Bayonne környékén anélkül, hogy a francia hatóságok előállították volna, hanem négy nappal korábban még egy titkos gyűlésen is részt vett híveivel. Ugyanezen a napon az alprefektus így válaszolt: „Excellenciás Uram! Nagy megbecsüléssel tájékoztatom Méltóságodat arról, hogy a rendelkezésemre álló információk alapján don Carlos május 1-jén, hajnali 1 óra körül lépte át a francia határt. Bayonne-ba négy nappal később, szárazföldi úton érkezett, és ottani híveinek otthonában talált szállást. Az utolsó éjszakát értesüléseink szerint vagy egy bizonyos Michel Dirmsubère házában vagy Ascaïn tiszteletes otthonában töltötte Sarában, erről sajnos nem rendelkezem megbízható információkkal. A következő napon a *Pretendiente* négy francia barátjának kíséretében a határhoz utazott. Jómagam mindig is hangsúlyoztam jelentéseimben, hogy amint don Carlos tartományunk területére lép, rendkívül nehéz – hogy azt ne mondjam, lehetetlen – lesz rajtaütni. Itteni francia arisztokrata barátai fáklyával világítják meg előtte az utat, vigyáznak biztonságára, előkészítik utazását, és ebben az egyház tagjai is segítik [...] Sajnos számolnunk kell azzal, hogy don Carlos ügyével rokonszenvező franciák a herceg feltartóztatásában nem lesznek segítségünkre.”

A francia köztársaság elnökének parancsa ellenére – amelynek értelmében minden karlistát deportálni kell – Alsó-Pireneusok prefektusa, Nadaillac márki annyit „puhított” e parancson, hogy mindenki a város szívesen látott vendége, aki menedéket keresvén fegyvertelenül érkezik Bayonne-ba, egészen addig, ameddig fegyveres kapcsolatba nem lép a felkelést szító csoportokkal – ekkor sorsuk valóban a deportálás. Nadaillac márki azonban a lehető leghatározottabban megtiltotta embereinek, hogy személyes parancsa nélkül a bevándorlók otthonait átkutassák, és javaikat elkobozzák.

Miután de la Vega de Armijo panaszai helyi szinten nem találtak meghallgatásra, a spanyol kormány úgy döntött: a gyökerénél ragadja meg a kérdést, és a Bidassoa folyó problé-

²⁸ ANP, F712576: Relations avec l'Espagne (1870–1899), Párizs, 1874. október 4.

²⁹ Uo.

májának megoldásával rendezti a helyzetet. Itt ugyanis a III. Napóleon és II. Izabella által az 1856. december 2-án aláírt és többek között a két ország közötti határvonal kérdését tisztázni szándékozó bayonne-i szerződés³⁰ ellenére továbbra is virágzott a fegyverkereskedelem és a -csempészet, folyóparti települések egész sorának nyújtva ezáltal megélhetést. Madrid új politikát dolgozott ki, melynek lényege az volt, hogy nagy létszámú fegyveres csapatokat vezényelve a határvidékre fokozni kell a Bidassoa ellenőrzését, és Spanyolország határ menti tartományainak élére a madridi kormányhoz lojális új vezetőket kell kinevezni. E két feladat teljesítésétől Madrid azt remélte, hogy sikerül gátat vetni a háború áttérjedésének, mivel – áll de la Vega de Armijo nagykövet jelentésében – e kormányhú tisztviselők és intézkedések elvágják az utat Bayonne, Pau, Oloron és Perpignan felé, s e városok többé már nem lehetnének az összeesküvések központjai.³¹

A francia kormány azonban sértve érezte magát azáltal, hogy Madrid új politikájával nyíltan a francia hatóságok munkáját bírálja. Párizs tehát felvette a kesztyűt, és viszontválaszában³² leszögezte: ha igaz, hogy a francia hatóságok karba tett kézzel nézték a karlista menekültek jövés-menését, akkor Madrid bizonyítsa be, hogy a Bidassoa nap mint nap közlekedő, csempészáruval megrakodott hajók francia zászlók alatt hajóztak, s mint ilyenek, a francia igazságszolgáltatás hatálya alá tartoztak. Márpedig Párizs szerint ennek bebizonyítása nem lesz könnyű, hiszen a francia hatóságok rendelkezésére álló számos dokumentum, hajónapló és rakodási jegyzőkönyv bizonyította, hogy e hajók javarészt spanyolok voltak, s szinte minden esetben, amikor a francia megbízottak az 1856-os szerződésre hivatkozva jegyzőkönyvet akartak felvenni, a lefülelt spanyolok egyszerűen nem voltak hajlandók elismerni a francia hivatalnokok illetékességét az ügyben. Azon kevés esetben, amikor franciákat kaptak csempészetben, mindig jegyzőkönyveket vettek fel, s ezeket eljuttatták a területileg illetékes prefektúrához. A spanyol adminisztráció viszont egyetlen esetben sem járt el hasonlóképpen, és tétlenségük miatt a francia vámszervek munkája megsokszorozódott.

Párizs szerint különben is vitatható volt az a túlzott elővigyázatosság, amellyel Madrid meg akarta akadályozni a karlista csapatok hadieszköz- és élelmiszer-utánpótlását, s hogy e csapatok francia területen szerveződjenek újjá. Egy „Bizalmas” megjelölésű beszámoló³³ szerzője – egy dátum híján nem azonosítható francia belügyminiszter – így ír erről: „Az a már-már leereszkedő hangnem, amellyel kormányunk [...] a spanyol kormány kegyeit ke-

³⁰ 1856. december 2-i egyezmény, „1. cikk: A folyón közlekedő valamennyi szállításra vagy közlekedésre szolgáló jármű kizárólag annak azon állam jogszabályainak hatálya alá tartozik, amelynek e jármű jogos tulajdonosa. E záradék alkalmazásából fakadó bármilyen visszaélés vagy nézeteltérés megelőzése érdekében a felek megállapodnak abban, hogy minden hajó, amely a folyó egyik vagy másik partjával kikötéskor érintkezett, illetve olyan közel került a parthoz, hogy onnan a ki- és beszállás lehetséges volt, úgy tekintendő, mint az adott partszakaszt ellenőrző ország területén tartózkodó hajó.” A fenti egyezményt kiegészítő 1868. július 11-i szerződés: „1. cikk: Minden hajónak vagy a víz felszínén fennmaradni képes építménynek, közlekedjen ott bármilyen célzattal, és tartozzon bármelyik állam fennhatósága alá, tilos a Bidassoa folyó Chapitelacourria-tól Figuiet-ig terjedő szakaszán huzamosan állomásozni, kivéve, ha kényszerpihenőt tart, ha arra szabályos felhatalmazása van, illetve ha ott tartózkodását kellően indokolni tudja. 2. cikk: A fenti tilalom bármely formában történő megszegése a folyami rendőrség ellen elkövetett kihágásnak minősül, és az adott ország vonatkozó jogszabályai szerint, továbbá az 1856. december 2-án aláírt, határokról szóló rendelet 25. cikkében foglaltak szerint büntetendő.” (franciából fordítva – E. P.)

³¹ ANP, F⁷ 12576, De la Vega de Armijo levele Glücksberg francia külügyminiszternek, Párizs, 1874. október 4.

³² ANP, F⁷ 12577

³³ ANP, F⁷ 12576

reste [ti. a karlista ügyben – P. E.], nem segítette elő országunk spanyolországi befolyásának megszilárdítását. Nem a mi feladatunk annak mérlegelése, hogy a fenntartandó jószomszédi viszonyhoz hozzátartozik-e az, hogy országunk köteles a Spanyolországban zajló események utórezgéseit saját tartományainak egyikében elviselni. Ami bizonyos, az az, hogy a várt eredmény elmaradt: a karlisták továbbra is a határ menti területeken táboroznak. Mi több, a francia hatóságok állítólagos hanyagságára folyamatosan panaszkodó spanyol nagykövetség és konzulátusok valójában az élen jártak a menlevelek kibocsátásában.” A névtelen szerző ezután felteszi a kérdést: „Milyen intézkedéseket kellene hozni ahhoz, hogy a francia hatóságok ismét túlsúlyban legyenek az Alsó-Pireneusokban és a többi határ menti tartományban, s ezzel biztosítsák az országaink közötti jó viszonyt?” (Ezáltal tudniillik a spanyol kormány képviselői nem lépik át hatáskörüket, és ahelyett, hogy a francia rendőrség ügyeibe ártják magukat, saját honfitársaik érdekében cselekszenek.) A cél tehát világos volt: olyan védővonalat kell kiépíteni a határ menti vidéken, amelyen egyetlen felfegyverzett katona – legyen az karlista vagy a köztársasági reguláris hadsereg katonája – sem tud átlépni anélkül, hogy le ne tartóztatnák és vissza ne toloncolnák. A levelet jegyző francia belügyminiszter szerint (dátum híján a név is beazonosíthatatlan – P. E.) Párizs szerint csak ezzel az energikus intézkedéssel érhetné el, hogy a spanyol tisztségviselők az irreguláris karlista csapatok francia területen és francia felségvizeken elkövetett támadásai miatt ne a francia kormánynak címezzék vádaskodásaikat.

Ezen a ponton tehát találkozott a két kormány elképzelése – igaz, mindketten más akartak orvosolni ugyanazzal a megoldással. Végül Párizs és Madrid azzal vetett véget a súrlódásnak, hogy – megfogadván de la Vega de Armijo javaslatát – 1875 elején közös francia–spanyol haderőt vezényeltek a Bidassoa folyó két partjára.

Belgium vagy Svájc?

A francia földre menekült karlisták sorsa azonban – központi intézkedés hiányában – további diplomáciai bonyodalmakat okozott. A Belga Királyság Franciaországba delegált minisztere, de Beyens báró 1874. július 29-én Glücksberg herceg³⁴ francia külügyminiszterhez intézett levelében a következőket írja: „Mélyen tisztelt Hercegi Fenség! Folyó hó 18-án a Nemzeti Állambiztonsági Minisztérium arról értesítette Önt, hogy a francia csendőrség hat karlista katonát kísért a francia–belga határra, akik mindenféle megélhetési forrás és papír nélkül lépték át országunk határát. Ezóta tizenegy újabb karlista érkezéséről van tudomásunk, akiket a francia csendőrség hasonló körülmények között toloncolt Belgiumba, minden előzetes értesítés nélkül. Mindebből olybá’ tűnik számomra, hogy e kitoloncolásokra egy általános érvényű intézkedés értelmében került sor, s minden jel arra utal, hogy előfordulásuk várhatóan megsokszorozódik a jövőben. Magam és kormányom nevében tisztelettel magyarázatra kérem Hercegi fenségedet e fenti eseményekkel kapcsolatban. Kérem egyúttal, hogy hozza meg a szükséges intézkedéseket, hogy a jövőben ilyen és hasonló incidensek ne fordulhassanak elő. Őszinte híve: Beyens báró”³⁵

Beyens báró fenti levele nem kis felbolydulást keltett a francia kabinet köreiben. Amint Glücksberg herceg három héttel később, 1874. augusztus 22-én Chabaud-Latour francia belügyminiszternek írt leveléből kitűnik, a francia kormánynak amúgy is komoly gondot

³⁴ Louis Decazes, Glücksberg hercege, 1873. november 29–1877. november 23. között francia külügyminiszter.

³⁵ ANP, F712689, Párizs, 1874. július 29. A brüsszeli kabinet reklamációi a Franciaországból kitoloncolt karlisták Belgiumba való továbbküldésével kapcsolatban.

okozott az egyre nagyobb létszámban bevándorló karlista menekülttömeg: „Tisztelt Belügyminiszter Úr, kedves Kollégám! Nagyrabecsüléssel tudattam Önnel a Belga Királyság Párizsba delegált miniszterének, de Beyens bárónak tiltakozásait a karlista menekültek belga határra való továbbutaztatásával kapcsolatban. Válaszában Ön azt írja nekem, hogy hivatala azért élt ezzel az intézkedéssel, mert azt könnyebb megoldásnak vélte, mint az országunkban jelen levő nagyszámú karlista tömegek internálását, amelyet megnehezítének a spanyol kormány folyamatos panaszai. Anélkül, hogy vitatnám az Ön által felsorolt érveket, úgy vélem, fontolóra kellene vennünk de Beyens báró észrevételeit. Ezért kénytelen leszek utasításba adni, hogy a megélhetési forrásaiktól megfosztott, kitoloncolásra váró karlista menekülteket egy másik, a belga határtól eltérő határra utaztassuk tovább – például Svájcba.”³⁶ (kiemelés tőlem – P. E.)

Úgy tűnik, bármekkora diplomáciai bonyodalom volt is kialakulóban, a francia adminisztráció malmai meglehetősen lassan őröltek, hiszen a párizsi levéltárban fellelt dokumentumokból az tűnik ki, hogy 1874 júliusától kezdődően a karlista menekültek francia–belga határra való kitoloncolása változatlan intenzitással folytatódott, és a fenti diplomáciai levélváltás – akárcsak a vonzónak szánt (és a későbbiekben említett) kegyelmi rendelet és a menlevelek – semmilyen eredményre sem vezetett.

Miközben Párizs a karlisták sorsának lehetséges megoldásait kereste, a határmenti tartományokból folyamatosan érkeztek a jelentések a karlisták letartóztatásáról. 1874. szeptember 7-én Chabaud-Latour belügyminiszter a következőről értesülhetett az Alsó-Pireneusok tartományhoz tartozó Pau prefektusának leveléből³⁷: a prefektus tudósította a belügyminisztert a Navarrából Katalóniába utazó 15 lázadó – név szerint említett 1 ezredes, 1 alezredes, 6 hadnagy, 4 alhadnagy, 1 tiszthelyettes és 2 sorkatona – letartóztatásáról. A jelentés szerint valamennyiüknél volt karlista menlevél, és állításuk szerint az Alvarez tábornok vezette, Alsó-Aragóniában bevetendő hadosztály soraiban harcoltak volna. Szándékuk az volt, hogy Perpignanon keresztül visszatérnek Katalóniába. Menlevelükben feltüntetett rangjuk ellenére valamennyi tiszt a társadalom alsóbb osztályaiból származhatott. A prefektus azonban letartóztatta őket, és vasúton négy 4 lille-i illetőségű csendőr kíséretében a belga határra irányította a menekülteket.

Végül Sale (névének olvasata bizonytalan – P. E.) francia állambiztonsági miniszter 1874. november 19-én kelt körlevelében a következőket olvashatjuk: „Ezúton értesítem a Tisztelt Prefektusokat, hogy a folyó hó 9-én kiadott körlevél utasításainak megfelelően Felső-Pireneusok, Gironde, Ariège, Keleti-Pireneusok, Felső-Garonne és Landes tartományokból a jövőben egyetlen karlista menekültet sem irányíthatnak a francia–belga határra.”³⁸

Kitoloncolások menlevéllel ...

Az sajnós a fent idézett levélből nem tűnt ki, hogy minek köszönhetően szűnt meg a karlisták francia–belga határra való kitoloncolása, de valószínűleg arról lehetett szó, hogy a fenti, bonyodalmakat is kiváltó helyzetre Madridnak sürgősen intézményes megoldást kellett találnia. Ez volt az ún. menlevél, amelyet először Serrano tábornok³⁹ bocsátott ki rövid

³⁶ ANP, F⁷ 12689, Párizs, 1874. augusztus 22.

³⁷ ANP, F⁷ 12689

³⁸ ANP, F⁷ 12689.

³⁹ Francisco Serrano y Domínguez, de la Torre hercege (1810–1885), politikus, katona, a Liberális Unió elnöke, az 1868-as forradalom egyik vezéralakja. 1868–1869 között az ideiglenes kormány

minisztersége alatt – akkor azonban még korlátozott használatra, ezért hamarosan feledésbe merült. 1874 végére a helyzet azonban akuttá vált, így Madrid ismét élt a menlevelek kibocsátásának lehetőségével. E dokumentumot azok a karlista lázadók kaphatták meg, akik hajlandók voltak letenni a fegyvert. Ezzel a menlevéllel a zsebükben szabadon átléphettek a határt, s hazatérhettek. Mivel azonban bizonyosra volt vehető, hogy néhány, menlevéllel rendelkező egykori lázadó az országba belépve ismét csatlakozik a baszk tartományokban még góccokban létező lázadó csoportokhoz, az első látásra nagy mozgásszabadságot nyújtó menlevél hatályát szigorúan korlátozta a spanyol kormány.

Ez a megoldás a francia kormánynak is inyére volt, hiszen nem kellett komoly csendőri és titkosügynöki erőket mozgósítani a karlisták felkutatására és kitoloncolására, mostantól elég volt egy hivatalos okirat, és a karlisták máris elhagyhatták Franciaországot. A hír gyorsan terjedt: hamarosan minden határ menti hatóság értesült arról, hogy a menlevéllel rendelkező karlista menekültek választhatnak a francia városokba való internálás és a Spanyolországba való hazatérés között. A rendelkezés ugyanakkor hangsúlyozta: ha ezek az egyének élni kívánnak a menlevél nyújtotta kedvezményekkel, és visszatérnek Spanyolországba, személyes biztonságuk csak abban az esetben biztosított, ha nem titokban lépnek spanyol földre, és nem csatlakoznak ismét a karlista „bandákhoz”. Annak a néhány karlistának az esetében ugyanis, akik, miután részesültek az amorevietai egyezmény által nyújtott kedvezményekből, ismét csatlakoztak a lázadókhöz, a madridi kormány másodszorra már nem érvényesítette a fenti kedvezményt.

Az *indulto* (Kegyelmi rendelet)

A spanyol kormány a karlisták „hazaédesgetésére” a menlevelek mellett egy másik „eszközt” is bevetett. 1876. március 8-án a spanyol belügyminiszter, Romero y Robledo XII. Alfonz megbízásából körlevél formájában kegyelmi rendeletet adott ki, melyet eljuttatott minden érintett tartomány kormányzójának. Ebben szerepelt azon karlisták névsora, akik ellen a lázadást követően mindennemű eljárást és üldöztetést megszüntetnek. Az ezzel az amnesztiával járó kedvezményeket a spanyol hatóságok azonban nem terjesztették ki a fegyvert ragadó lázadókra: az ő sorsuk a kanári szigetekre száműzetés maradt.

A király bizalmatlansága nem volt indokolatlan: az 1872–1876-os karlista háború utolsó fázisában nem volt ritka, hogy egyes lázadók, belátván, hogy felkelésük célját veszített, letették a fegyvert, és akár egyénenként, akár csoportosan a törvényhozáshoz folyamodtak kegyelemért. Mások azonban makacsul kitartottak a lázadás zászlajára tűzött elvek és célok mellett, és a forradalom bukásának pillanatában, hátrahagyva mindent és mindenkit, hazájuk elhagyása mellett döntöttek. Ez a kettősség arra sarkallta a spanyol kormányt, hogy e két viselkedésmódot megkülönböztetve hozza meg kegyelmi rendeletét: rendre és rangra való tekintet nélkül kegyelemben részesítette és szabad hazatérést biztosított azon karlista lázadóknak, akik a forradalom végnapjaiban jobb belátásra tértek. Ugyanez volt a helyzet azokkal, akik a lázadó hadsereg soraiban harcolva záros határidőn belül kértek megbocsátást: őket a spanyol kormány úgy tekintette, mint akik megtévedtek, és kényszerből, parancsra cselekedtek. Ám a kabinet e nagylelkűsége nem illette meg azokat a tisztet és katonákat, akik semmilyen hajlandóságot nem mutattak arra, hogy fejet hajtsanak a lázadást elfojtó hatalom előtt. Ahogy a dekrétum fogalmaz: „... a haza kapui mindenkor nyitva állnak azok előtt, akik méltók a bocsánatra és múltban elkövetett bűneik elfeledésére.

elnöke. Az általa 1872-ben aláírt amorevietai egyezményt a Cortes azonban elutasította, ezért Seranonak távoznia kellett a kormányból.

Ugyanakkor a kormány feladata marad, hogy azokat a személyeket és cselekedeteiket szigorú figyelemmel kövesse, akik és amelyek a közbiztonságot és a közrendet komolyan veszélyeztethetik. Kemény kézzel és időben kell lesújtani azokra, akik újabb véres lázadások felbujtói lehetnek.”⁴⁰

A körlevél a következő pontokban foglalja össze a kegyelmi rendelet lényegét:

1. Azok a karlista erőkhöz tartozó, katonasorban levő személyek, akik 1876. február 1. után léptek Franciaországba, negyven napon belül szabadon visszatérhetnek Spanyolországba, ahol amnesztiában részesülnek, feltéve, hogy hazatértük után tizenöt nappal jelentkeznek egykori, vagy letelepedésük helyszínéül választott új lakóhelyük előljárójánál. Amennyiben nem jelentkeznek, úgy a tengerentúli hadseregek egyikének soraiba számúzzik őket. Ez alól kivétel lehet, ha orvosi látellel tudják bizonyítani, hogy betegség vagy más megoldhatatlan ok akadályozta őket abban, hogy időben jelentkezzenek.

2. Ettől a naptól fogva egyetlen különban tartózkodó, magát karlista tisztnek mondó személy számára sem adható ki hazatérési útlevél, csak akkor, ha egy spanyol konzulátusi tisztviselő jelenlétében esküt tesz a királyra, és saját maga nem kérvényezi azt a spanyol kormánynál.

3. A karlista hadsereg minden tiszti rangban szolgált katonája a kegyelmi rendelet kihirdetése után hazatérhet Spanyolországba, de onnan lefokozva, egyszerű sorkatonaként a kubai hadtestbe irányítják tovább.

4. A Viscaya és Navarra tartományokban állomásozó lázadó hadtestek Spanyolországban maradt karlista tisztjei és vezetői kötelesek tizenöt napon belül megjelenni a letelepedésük helyszínéül megjelölt tartományok előljárói előtt. Letelepedési engedélyt csak azután kaphatnak, hogy hűséget esküdtek XII. Alfonz királynak. Végül pedig, hogy a múltban elkövetett tetteik miatt semmiféle sérelem ne érhesse őket, e karlisták az eskütételről tanúsítványt kérhettek, amit azonnali hatállyal ki kellett nekik adni.

5. A kegyelmi rendelet nem vonatkozott azokra, akik a karlista lázadó hadseregben szolgáltak, illetve akik a következő tisztségeket töltötték be: miniszter, *corregidor* (legfőbb városi bíró), háborús megbízott, bíró, adótáblabíró, jegyző, törvényszéki írnok, ügyészégi alkalmazott vagy jogi képviselő, közalkalmazotti állásban levő tanár; közjogi büntettek gyanúsítottjai, még ha e személyek múltbeli cselekedeteikre azt a magyarázatot is adják, hogy azokat megtorlás vagy bármi más indok folytán hajtották végre. Ez utóbbi kategóriába tartozó személyek esetében a törvény a lehető legszigorúbb büntetést írta elő. A feljebbvalónak való engedelmeskedés mentsége kizárólag a sorkatonákat illette meg.

A királyi dekrétum egy-egy másolatát eljuttatták a spanyol király külföldre delegált konzuljaihoz, illetve a katonai és igazságszolgáltatási szervekhez is. Az *indulto* fogadtatása azonban vegyes volt: egyes karlista menekült csoportokat korántsem győzött meg arról, hogy a rendelet feltételeinek eleget téve minden további nélkül hazatérhetnek Spanyolországba. Erről a szkepticizmusról értesülhetünk a francia külügyminiszter, Glücksberg herceg 1876. november 18-án Párizsban kelt és a prefektusokhoz intézett körleveléből⁴¹, amely szerint a kegyelemben részesülő és eleddig különban tartózkodó karlista menekültek nem hittek feltétel nélkül a hirtelen jött kegyelemnek, körükben nagy volt a gyanakodás és a bizonytalanság. Ezért tárgyalást kezdeményezett belügyminiszter kollégájával a karlisták félelmeiről és kételeyeiről, és arra kérte Émile de Marcère-t, hogy megbeszélésükről tárgyalópartnere, Montebello gróf⁴² útján tájékoztassa a spanyol kormányt. A gróf sietett tol-

⁴⁰ ANP F712576, Versailles, 1876. március 14.

⁴¹ ANP F712576, Les relations avec l'Espagne (1870–1899)

⁴² A spanyol kormány franciaországi ügyekkel megbízott minisztere.

mácsolni kormánya válaszát. A hírek az állítólagos akadályokról, melyeket a spanyol kormány a karlisták békés hazatérésének útjába gördít, minden alapot nélkülöznek – mint Montebello állította –, és csak arra szolgálnak, hogy elbizonytalanítsák a királyra felkészülő karlista menekülteket. A spanyol kormány arra hivatkozott, hogy politikai múltja miatt egyetlen, hazájába már hazatért karlistát sem ért semmiféle sérelem. XII. Alfonz kormánya, bizonyítandó teljes megbocsátását az arra érdemesek számára, kész további kedvező intézkedésekkel megkönnyíteni azok hazatértét és azt, hogy e menekültek minél hamarabb nekiláthassanak a felkelés előtti életük újrakezdéséhez.⁴³

A spanyol kormány eme gesztusa – mint említettük – nem aratott osztatlan sikert a menekültek között, és természetesen voltak, akik megpróbálták kijátszani azt. Ez hamarosan a legfelsőbb szinteken is világossá vált: a *Gazette de Madrid* 1876. november 25-i számában megjelent, Primo de Rivera⁴⁴ hadügyminiszter által kiadott körlevél tanúsága szerint a spanyol kormány felfigyelt arra, hogy vannak olyan katonák, akik csak azért álltak át a karlista seregbe, hogy ezáltal részesedhessenek az *indult*ból, mi több, mentesüljenek a katonai szolgálat és mindazon büntetések alól, amelyekkel e szégyenteljes cselekedetet (ti. a dezertálást) szankcionálták. Ennek elkerülése érdekében XII. Alfonz a következőket rendelte el: a dezertőröket az 1874. május 30-i határozat értelmében nem távolítják el, hanem a dezertőrökre vonatkozó 1868. július 31-i királyi rendelet értelmében kivégezhetik őket. A dezertőrök családtagjait letartóztatják, és lázadó családtagjuktól messze helyezik el őket.⁴⁵

Segély a francia kormánytól

Akárcsak minden Franciaországban engedéllyel tartózkodó politikai menekült, a karlisták is részesültek a francia kormány támogatásából, melynek célja az volt, hogy átmeneti hazájukban fedezni tudják legszükségesebb kiadásait. A támogatás mértéke a száműzetésben töltött napok számának függvényében 3,75 franktól 30,75 frankig terjedhetett.

A korábbiakkal ellentétben – amikor is a támogatás összegét befolyásolta a spanyol menekültek egykori rangfokozata – az utolsó karlista háború idején emigráltak, tiszték és sorkatonák egyaránt napi 75 centime-os segélyre számíthattak, ami azonban nem lett volna elegendő a megélhetéshez, ha ezt az egyes tartományokban és körzetekben nem egészítették volna ki a helyi katolikus közösségek adományai.

Amikor 1876 elején XII. Alfonz kihirdette az *indult*ot, a francia kormány, bizonyítandó, hogy Spanyolország továbbra is szövetségesként számíthat rá, a hazatelepülés megkönnyítésére egészen az országhatárig ún. úti segélyt is folyósított a karlista menekülteknek, melynek összege míriaméterenként (kb. 10 km) 30 centime volt. Az emigránsok azonban – részben az *indult*oval szemben érzett, már említett székszis miatt – nem nagyon siettek élni e lehetőséggel, hiszen elégedettek voltak a napi 75 centime-os segéllyel és a vidéki lakosságtól, a katolikus jótékonyági egyletektől és a legitimistáktól kapott egyéb adományokkal.

A francia kormány terve az volt, hogy a vándorlás során érintett ún. stációvárosok által megelőlegett összegeket a belügyminisztérium utólag fizi ki e városok önkormányzatainak. Ennek költsége azonban hamarosan hatalmas összegekre rúgott, aminek kifizetését

⁴³ ANP, F712560, Párizs, 1876. november 18. Circulaire du Sous-secrétaire d'Etat pour le Ministre de l'Intérieur

⁴⁴ Fernando Primo de Rivera y Sobremonte (1831–1921), Estella márkija, spanyol politikus és hadvezér, az utolsó karlista háború kiemelkedő alakja, a későbbi diktátor, Miguel Primo de Rivera nagybátyja.

⁴⁵ ANP, F712690, Circulaire général

sem a spanyol, sem a francia hatóságok nem akarták magukra vállalni. Mivel a francia belügyminisztérium költségvetésének 27. alcímében a politikai menekültek számára fenntartott keret teljesen kimerült, a kormánynak hitelt kellett felvennie. Végül – amint a közmunkákért felelős miniszternek de Marcère belügyminiszterhez 1876. május 19-én írott leveléből megtudjuk: a karlistákat utaztató közlekedési társaságokkal Párizs egy olyan megállapodást kötött, amely szerint amennyiben a karlistákat 50 fős csoportokban utaztatják, csak félárú menetdíjat számítanak fel – ezzel is jelentősen csökkentve a költségeket.⁴⁶ 1876 júniusában azonban a francia kormány költségvetésében olyan hiány támadt, hogy kénytelen volt megszüntetni a karlista menekülteknek juttatott napi segélyt. Azok azonban, akik orvosi látellellyel bizonyították, hogy olyan sebesüléseik, sérüléseik, maradandó háborús károsodásaik vannak, melyek mindennemű munkavégzésre alkalmatlanná teszik őket, továbbra is részesültek a segélyből.

A franciaországi közhangulat időközben lassan kezdett elpártolni a náluk bekvártélyolt karlistáktól, akikkel kapcsolatban úgy érezhette az egyszerű francia polgár, hogy országa kigyót melenget a keblén. A karlisták nemcsak hogy felemésztették az államkassza tartalékait, de helyenként agresszív magatartásukkal⁴⁷ és az *indulto* kijátszásával lassan, de biztosan kivívták a helyi lakosság ellenszenvét. Alsó-Pireneusok tartomány prefektusának de Marcère belügyminiszterhez írott, „Bizalmas és személyes” megjelöléssel ellátott levelében (1876. július 20.) egyebek mellett ezt olvashatjuk: „... ami pedig esetleg a spanyol kormány megalégedésére szolgálhat, az az, hogy a helyiek szemében a karlisták egyre inkább semmirekellőnek tűnnek, akiknek távozását sokan örömmel vennék. [...] Olyan hírek is keringenek, hogy a karlisták egy esetleges spanyolországi forradalom kiobbantása érdekében szövetségre lépnének a legállhatatosabb csoportokkal. Informátoraim szerint azonban a trónkövetelő úgynevezett katonái bárkivel szövetségre lépnek, aki a közrend megzavarására képes. A karlizmus számukra csak ürügy a bajkeveréshez és a fosztogatáshoz, nem egy ügyért harcoló katonák ezek, hanem kalandorok, akasztófavirágok.”⁴⁸

1876 második felétől a francia kormány gyökeresen változtatott külpolitikáján. Az új köztársasági elnök, Jules Grévy (akinek szállóigévé vált híres kijelentése: „A külügyminiszterem én magam vagyok.”) pontos utasításokat adott a helyi hatóságoknak arra vonatkozóan, hogy még szorosabbra kell fűzni a spanyol konzulokkal való együttműködést. Végül 1883 végén a bayonne-i spanyol konzul már arról tájékoztatta Madridot, hogy a városban nem tartózkodik több jelentős karlista menekült – mindenkit távolabbi településekre szállítottak.⁴⁹

A karlizmus vereséget szenved: a fuero-k eltörlése⁵⁰

A királytól kapott különjogokat az Ibériai-félszigeten *fuero*nak⁵¹ nevezték. Ezek a kiváltságok szokásjogként érvényesültek, s az adott területnek az állammal szemben teljesített kö-

⁴⁶ ANP, F7 12690–12691

⁴⁷ Ekkorra már számtalan esetben jelentették a francia polgárok, hogy a karlisták lopásokba, verekedésekbe keverednek. Tilos volt fegyvert viselniük. De például Sainte Junion-ból (Haute Vienne) panasz érkezett, hogy a spanyolok késekkel fenyegetőznek, és rémisztgetik a lakosságot. Éppen ezért óvatossági intézkedéseket vezettek be: a spanyolok este 8-ra haza kell, hogy térjenek; italozási tilalom vonatkozik rájuk; este 8 után a helybeliek nem fogadhatnak otthonukban spanyolt; továbbá mindenfajta vágószerszámot tilos maguknál tartaniuk.

⁴⁸ ANP, F7 12690

⁴⁹ Lafoucarde, Maité: *Les relations entre Bayonne et Guipúzcoa au XIXème siècle*, 50.

⁵⁰ Erről bővebben lásd: Harsányi Iván: *A regionalizmus a spanyol történelemben*, 145–159.

telezettségei fejében autonómiát nyújtottak. E paktumokon keresztül kötelezte el magát a monarchia bizonyos szokások és privilégiumok tiszteletben tartására. A szokásjogok e fajta általánosan jellemző volt az *ancien régime* időszakára, ezek megfelelői Európa más részein is megtalálhatók voltak. De míg e jogokat az abszolút monarchiák időszakában más-más egymás után semlegesítették, addig Baszkföldön még évszázadokig meghatározták a jogi és politikai rendet. Egyes gyarmatok elvesztése a 19. század elején és Spanyolország francia megszállása az *ancien régime*-et mind politikailag, mind gazdaságilag dezintegrálta. Ilyen előzmények mellett gyakran tört ki konfliktus a privilégiumok liberális ellenzői és konzervatív támogatói (kisnemesek, kisparasztok, klérus) között, amihez a karlista háborúk kedvező táptalajt adtak. A két tábort a városi központok képviselői (anti-fuero) és a falusias vidék „karlista” védelmezői (pro-fuero) alkották.

1876. július 21-én azonban az alkotmányos egységet dicsőítő liberális spanyol kormány egy hirtelen hozott törvénnyel⁵² megszüntette a baszkok előjogait. A törvény 1. cikke így fogalmaz: „Azok a politikai alkotmányban előírt kötelezettségek, amelyek szerint a törvény hívó szavára minden spanyol köteles fegyvert ragadva a haza segítségére sietni és vagyoni helyzetének arányában az állam kiadásaihoz hozzájárulni, Vizcaya, Guipúzcoa és Álava baszk provinciák lakóira ugyanúgy érvényesek, mint a Nemzet többi tagjára.”⁵³

Ez nyilvánvalóan nem volt inyére a baszkoknak, akik továbbra is kitartottak amellett, hogy – még ha a cortes elfogadja is a *fuero*kat eltörlő törvényt – azok kitörölhetetlenül megmaradnak népük vérében és szívében.⁵⁴ Franciaország Bilbaóba delegált konzuljának a külügyminiszterhez írt levelében (1876. augusztus 1.) a következőket olvashatjuk: „A helyi hangulat rendkívül feszült. A közvélemény, amely a király Bilbaóban 1876 márciusában tett látogatásakor oly lelkesen fogadta az uralkodót, most rendkívül rosszul fogadta a *fuero*k eltörléséről szóló törvényt, hiszen e tartomány a karlista háború alatt úgy emberben, mint pénzben komoly áldozatokat hozott. A liberális közvélemény szintén csalódottságának adott hangot [...], hisz a remélt radikális intézkedés helyett csalóka eredménnyel kecsegtető félmegoldást⁵⁵ fogadtak el.”⁵⁶ A beszámoló szerint Bilbao lakói nem rejtették véka alá csalódottságukat: hűvös kimértséggel és néma csendben fogadták a királyt és a kíséretében érkező minisztereket, amint azok zárt hintóban elhajtottak előttük, és az ilyenkor szokásos

⁵¹ Ezek a következők voltak: gyakorlatilag teljes adómentesség a Korona felé; mentesség a hadkötelezettség alól (egy baszk tartománynak csak akkor kellett a Korona oldalán hadba vonulnia, ha a harcok baszk földön zajlottak); különleges vámrendszer: Spanyolország vámhatára nem esett egybe a baszk tartományok határával, hanem az Ebro folyó déli partja alkotta, ezért Baszkföldön számtalan árucikk olcsóbb volt, mint az ország többi részén; a helyi junták élhettek azzal a joggal, mely szerint a *fuero*kat fenyegető valamennyi királyi rendelettel kapcsolatban engedetlenséget hirdethettek (*Pase foral*); a királyt egy magas rangú köztisztviselő (*corregidor*) képviselte a helyi gyűléseken; és a baszk tartományok saját küldöttekkel képviseltették magukat a törvényhozáásban.

⁵² A törvény címe: *Törvény Vizcaya, Guipúzcoa és Álava tartományoknak – az alkotmánnyal összhangban – a nemzet költségeihez és a fegyveres szolgálatához való hozzájárulásáról.*

⁵³ 1876-os alkotmány, 1. cikk

⁵⁴ ANP, F7 12690, Alsó-Pireneusok prefektusának levele a belügyminiszterhez, Pau, 1876. július 19.

⁵⁵ Értsd: a törvény csak a baszkok kiváltságjait törölte el. Bár az első karlista háborúban (1833–1840) Navarra elveszítette önálló királysági státuszát, az 1839. október 25-i törvény megerősítette Navarra kiváltságjait „a monarchia alkotmányos egységének sérelme nélkül”, és felhatalmazta a kormányt, hogy a *fuero*k módosítása során vegye figyelembe a tartomány szükségleteit. Ennek eredménye az 1841. augusztus 16-i Paktumtörvény (Ley Paccionada), melynek értelmében Navarra adózási és adminisztratív autonómia fejében lemondott önálló királysági státuszáról.

⁵⁶ ANP, F7 12690, Franciaország Bilbaóba delegált konzulja a külügyminiszternek, Párizs, 1876. augusztus 1.

önfelelt éljenzések is elmaradtak. Majd a levél így zárul: „de mi más várható egy olyan városban, ahol [...] a republikánus párt továbbra is több ezer hívővel rendelkezik.” Ugyanez a levél arról is beszámol, hogy a *fueros* részleges eltörlését szentesítő július 26-i királyi rendelet – amint az várható volt – mélységes megdöbbenést keltett Bilbaóban, ám jelenleg lázongásnak nyoma nincs. A baszkok azonban tudják, hogy az ellenállás minden formáját – bármily gyenge is – a kormány térségben állomásozó seregei azonnali ellenlépéssel torolnák meg. A konzul szerint azonnali konfliktusra nem kell számítani, és semmilyen jel sem utal arra, hogy a közeljövőben lázadás törne ki emiatt. Az előjogok eltörléséről szóló törvény kihirdetése óta az egyetlen figyelemreméltó incidens épp Bilbaóban történt, amikor a tartomány parancsnoka hivatalosan megtiltotta, hogy az *Irurac-Bat* című lap⁵⁷ továbbra is közölje Moraga és Villavaro képviselők, a spanyol törvényhozás két baszk tagjának felszólalásait. A baszk tartományi küldöttségek azzal a kéréssel fordultak a spanyol kormányhoz, hogy küldjön megbízottakat a helyszínre annak kivizsgálására, hogyan hajtják végre a *fueros* eltörléséről szóló törvényt. E tartományok – úgy tűnik – hajlandók voltak elfogadni a törvény V. cikkében előírt kedvezményt, amelynek értelmében a provinciák adminisztratív autonómiája nem sérült. Ezen intézkedés nyomán a konzul szerint várhatóan tovább mélyül a városi és a vidéki társadalom közötti szakadék – amelyet már eddig is mélyített vélemény- és érdekelletét –, mivel a városok, akárcsak a múltban, most is a vidékre hárítják át az újonnan felmerült terhek nagy részét – áll a konzul jelentésében.⁵⁸

Mint látható, a *fueros* eltörlésével a liberális tábornak sikerült megosztania a karlistákat addig oly egységesen támogató Baszkföld társadalmát, s ezzel a mozgalomnak megadták a végső kegyelemdőfést, mivel – amint a korábbiakban említettük – a karlista mozgalom legfontosabb társadalmi bázisát veszítette el.

A Pireneusokon túl: titkos spanyol–porosz megállapodás?

Tanulmányunk elején említést tettünk arról, hogy a karlista mozgalom – ha nem is közvetlenül – de egyfajta „élesztőként” hatott a kor európai diplomáciájára. Vessünk hát most egy pillantást az európai nagydiplomáciára, mivel 1876–1877 fordulóján épphogy lecsengett a karlista lázadás, a spanyol diplomácia máris rendkívül merész lépésre szánta el magát: az ország határain belül ugyanis egy nagypolitikai szövetség terve körvonalazódott. Az egyezmény célja Bismarck német kancellár fő céljával esett egybe. A vaskancellár legfőbb aggodalma ugyanis az volt, hogy az újjáélelt Franciaország – megkísérelendő Elzász-Lotharingia visszaszerzését – összefoghat Oroszországgal, és Németországot kétfrontos háborúba kényszeríti. E lehetőség ellen dolgozta ki Franciaországot elszigetelő szövetségi rendszert, melyben igyekezett Oroszországot szövetségesként megnyerni magának (*Dreikaiserbund* – Három Császár [ti. az Osztrák–Magyar Monarchia, Poroszország és Oroszország] szövetsége). E szövetség azonban Ausztria–Magyarország és Oroszország balkáni kérdésben való szembenállása miatt nem bizonyult életképesnek. 1875-re Bismarck komolyan fontolóra vette egy Franciaország elleni háború lehetőségét, Nagy-Britannia és Oroszország kettős nyomása azonban eltántorította tervétől. Ekkor Bismarck defenzív ál-

⁵⁷ *Irurac-Bat*: 1851 és 1884 között Bilbaóban kiadott, nagy népszerűségnek örvendő liberális lap (A cím jelentése: „Három az egyben”).

⁵⁸ ANP, F⁷ 12690, Bilbao, 1876. július 30. Franciaország Bilbaóba delegált konzuljának levele a külügyminiszterhez.

lászpontra helyezkedve a „pártatlan közvetítő”⁵⁹ szerepébe búj, és közvetve, a szomszédos Spanyolországot szövetségesként megnyerve próbálta meg Franciaországot elszigetelni.

Erre utal Alsó-Pireneusok tartomány prefektusának, Nadaillac márkinak a belügyminiszterhez címzett, 1877. május 13-án kelt „bizalmas” megjelölésű levele is, mely szerint az Hendaye különleges megbízottját tájékoztató, névtelen spanyol kormányközeli informátor nemrégiben kapott kézhez egy levelet, melyben egy ugyancsak névtelen „jóakaró” tájékoztatta őt egy titkos egyezményről Poroszország és Spanyolország között. A levél a következőket tartalmazta: „Régen írtam Önnek utoljára, de ma azért ragadtam tollat, mert olyan táviratokat kapok, amelyek arról értesítenek, hogy Elzászban és Lotharingiában egyre több a helyőrség. Az a porosz–spanyol szövetség, amelyről már szóltam Önnek, most teljes egészében megerősítést nyert. A Franciaország által elveszített területekről jelentett sorozatos katonai készülődésre az 1875-ben Bismarck és Gorcsakov⁶⁰ között létrejött megállapodás a magyarázat, melynek értelmében Oroszország Törökországtól elvett területekkel gyarapodik,⁶¹ Németország pedig további francia területekre teszi rá a kezét. Belfort immár nem francia, hanem német felségterület lesz, Nizzát és Savoyát pedig visszakapja Olaszország. Franciaország pedig kénytelen lesz haderejét megosztani: 200 000 embert kell küldenie az Alpokba, és egy ugyanekkora sereget a Pireneusi határra, mert Spanyolország elkötelezte magát arra, hogy támogatja Bismarckot, amennyiben Poroszország kiáll Alfonz és Cánovas kormánya mellett. Ha Franciaország hallgatott volna a lojális véleményekre, akkor ez a megállapodás könnyedén a poroszok kárára lehetett volna. A Cánovas-kormány támogatásának megakadályozásával ugyanis egy felettébb hasznos szövetségestől fosztotta meg magát, s ez az egykor hűséges Spanyolország most Franciaország területi integritására nézve veszélyes szövetségest talált magának. De talán még mindez megelőzhető lehet, ha *Franciaország* nem akadályozza meg, és hagyja, hogy Spanyolország véghezvigye forradalmát. *Ha Spanyolország mással nem is, de semlegességével segíteni tudná Franciaországot, akkor Párizsnak nem kellene többé a Pireneusokra figyelnie, hanem hadseregeit Poroszország ellen vezényelhetné.*” (kiemelés tőlem – P. E.)⁶²

A Nadaillac jelentésében szereplő események utolsó előfordulása e jelentés volt. A későbbi fejleményekről egyetlen dokumentumot sem találtunk, ám tudvalévő, hogy Bismarck diplomáciai bravúrral elért sikere – ti. Franciaország elszigetelése – csak ideiglenes lehetett, Spanyolország figyelmét pedig egyre inkább belpolitikai problémái – a szociális kérdés, a kism nemzetek törekvései és a gyarmati háború – kötötték le.

Összefoglalás

A kezdetben Spanyolország belügyeként kiobbant karlista mozgalom a Pireneusokon át lépve eleinte csak a két szomszédos ország, később azonban egész Európa diplomáciai kapcsolatrendszerét befolyásolta. A karlista emigráción keresztül egy érdekes, kétarcú viszonyrendszer sejlik fel: a napóleoni megszállás utáni európai nagypolitika színpadán zajló ingatag, de jobbra a szolidáris együttműködés által fémjelzett spanyol–francia viszony csak

⁵⁹ Roberts, Martin: *Európa története 1789–1974. Az ipari forradalom és a liberalizmus kora.* Budapest, 1992. 194–197.

⁶⁰ Gorcsakov herceg, orosz kancellár, külügyminiszter

⁶¹ Utalás az 1875-ben kiobbant balkáni válságra.

⁶² ANP, F7 12577. A *Voz Montanera* című lapban 1877. május 6-án megjelent cikk alátámasztja ezeket az információkat. Eszerint a franciaországi határváros, Hendaye különleges megbízottja informátorai útján megtudta, hogy április 9-én két személy – köztük egy katona – érkezett Berlinből a madridi nagykövetségre, akik a spanyol külügyminiszter gyakori vendégei voltak.

a „hivatalos” verzió: regionális szinten nem talál követőkre, a karlisták francia szimpatizánsai minden alkalmat megragadtak, hogy megnehezítsék a nagypolitika által diktált intézkedések helyi szinten való végrehajtását, s ehhez olykor vezetőik is csatlakoztak (például Nadaillac márki)⁶³. E kétarcú politikát gazdasági és ideológiai megfontolások magyarázhatják. A nagypolitika szintjén Párizsnak – mivel nem akarta kivívni Madrid rosszállását – két okból sem fűződött érdeke a karlizmus támogatásához: egyrészt a madridi kormány komoly összegekkel támogatta a francia vállalkozásokat és cégeket, másrészt a francia uralkodók a „nép akaratából”, nem pedig „isteni akaratból” uralkodtak, ahogyan azt don Carlos és követői hirdették.

A helyi újságok által hangoztatott nagylelkű pénzbeli támogatások ellenére az élet meglehetősen nehézkes volt a karlista menekültek számára: állandó megfigyelés alatt álltak, kémeik jelentéseinek szárai szóltak róluk, és minden lépésüket figyelték. (Érdekes megjegyezni a franciaországi spanyol menekültek rendkívül heterogén összetételét: volt közöttük a függetlenségi háborúban ejtett hadifogoly, *afrancesado*⁶⁴, VII. Ferdinánd abszolutista uralma elől menekülő liberális, karlista és *isabelino* egyaránt.)

Az Alsó-Pireneusok tartományban, Bayonne-ban menedékre lelt karlista menekültek tovább harcoltak a mozgalmuk zászlajára tűzött elvekért, s a határmenti területeken, francia szimpatizánsaik segítségével, a földrajzi adottságok maximális kihasználásával szervezték titkos összefüggéseiket, illetve a fegyverek és más, don Carlos hadseregének fenntartásához nélkülözhetetlen eszközök, valamint az élelmiszerek csempészését. Ez utóbbi tevékenységüket a meglehetősen átláthatatlan francia–spanyol vámszabályok kezdetben csak megkönnyítették, s a csempészet az egyik legvirágzóbb „iparágá” nőtte ki magát a határmenti területeken, szinte egyetlen megélhetési forrást biztosítva az ottani elszegényedett lakosságnak.

Az 1860-as évek végén azonban a megsokszorozódott kém- és nagyköveti jelentések, valamint a Baszkföldön újjáéledő, addig szunnyadó karlista mozgalomról érkező hírek a határmenti területekre irányították Párizs és Madrid figyelmét, megrengetve ezzel az addig is meglehetősen ingatlag francia–spanyol viszonyrendszert. Ekkorra azonban az ideológiai táptalaját és társadalmi támogatottságát elvesztett karlista mozgalom már végnapjait élte, és 1877-ben az utolsó karlista háború elfojtásával mindkét állam ismét a „saját portáján söprögethetett”: Franciaország a Poroszországgal folytatott 1870–1871-es háború utórezgéseitől és a területi veszteségektől szenvedett, illetve a részben ezek nyomán fellépő Kommun eseményeivel volt elfoglalva, míg Spanyolország figyelmét a tengerentúli területein (Kubában) zajló, 1868 óta elhúzódó függetlenségi háború kötötte le, és a külpolitika terén igyekezett tartani magát az 1850-es évek végétől hirdetett semlegességhez.

⁶³ Ezen a ponton érdemes megjegyezni: Párizs sem volt mindig következetes, hiszen a francia költségvetésben külön alfejezetben csoportosították, és törvény írta elő a Franciaországban engedéllyel tartózkodó politikai menekültek támogatását – ennek értelmében Párizs „kénytelen” volt napi segílyt juttatni a karlista menekülteknek.

⁶⁴ „Elfranciásodottak” – ezzel a megnevezéssel illeti a történetírás azokat a spanyolokat, akik a Bonaparte József által 1808-ban proklamált alkotmányra felesküdték és a napóleoni megszállás idején a franciákkal együttműködtek – akár meggyőződésből, akár azért, mert hittek abban, hogy a dinasztiaaváltás Spanyolország modernizációját hozza magával. Soraikban jellemzően az értelmiség képviseltette magát, többen részt vettek az 1810-es alkotmány kidolgozásában, legbefolyásosabb csoportjaik pedig a bonapartista szabadkőműves páholyok tagjai voltak. VII. Ferdinánd 1814. május 30-án kelt rendelete nyomán közel tízezer *afrancesado* vándorolt ki Franciaországba. Az 1820. március 8. és szeptember 21-i cortes határozata alapján azonban visszatérhettek, és birtokaikat is visszakapták.

Noha a 19. század utolsó karlista háborújának ügyét a helyi elszigeteltség pecsételte meg, eszmeisége – amelyet napjainkban a *Partido carlista* ápol – a mai napig jelen van a spanyol belpolitikában.

FÜGGELÉK

Nem csupán Belgium volt az az ország, ahova a karlista menekülteket továbbirányították Franciaországból. A következő összefoglaló táblázatból nemcsak a vizsgált franciaországi területekre 1874 és 1876 között érkezett karlista menekültek létszáma, esetenként neve és rangja derül ki, hanem az is, hogy Belgiumon kívül még Kubába és Algériába is kiutasították őket.⁶⁵

Département de la Vienne (Midi)	223 internált (közülük néhányan nem akarnak visszatérni Spanyolországba), mások amnesztiára, illetve Kubába való száműzetésükre várnak. 87 fő részesül napi 25 centime-os segélyben, 25 fő szívesen menne Algériába.
Allier (Midi)	29 fő Itt figyelemreméltó a menekültek helyzete. Sokan közülük idősek a munkához, míg mások – mivel nem tudják magukat megérettetni a helyiekkel – nem találtak maguknak elfoglaltságot.
Alpes Maritimes	1 fő: Manuel Martinez de Larraga (25 év). Ellene egyetlen panasz sem érkezett, beleegyezne abba, hogy Algériába irányítsák tovább, de Spanyolországba is visszatérne, ha életbe lépne az amnesztia.
Aveyron (kerületenként)	Millau: 28 fő St. Afrique: 22 fő Rodez: 21 fő
Alsó Pireneusok	151 menekült, csupán 5 fő hajlandó asszimilálódni, a többiek az amnesztiára várnak. 4 fő beleegyezne abba, hogy Algériába utazzanak. A prefektus javaslata: legtöbbjüknek folyamatosan folyósított segély
Alsó Pireneusok	25 menekültet Agen (Lot és Garonne megye székhelye, Franciaország) felé irányítottak, majd ezek után a deportáltak megoszlása a következő volt: 1876. január 25.: 7 fő 1876. január 28.: 2 fő 1876. február 3.: 13 fő 1876. február 8.: 6 fő 1876. február 16.: 13 fő
Bordeaux 1876. április 19.	5 menekült tisztí rangban Ebből 1 fő kész visszamenni Spanyolországba, a többiek nem akarják magukat megadni. Semmilyen támogatást nem kapnak, és senki sem akar Algériába menni
Charente Inférieur (Délnyugat-Franciaország)	65 fő, ebből: 15 fő: kész megadni magát 50 fő: nem adja meg magát 17-üknek javasolt a segély folyósítása 4-en szívesen mennének Algériába
Cher (1876. május 15.)	18 fő (2 katona munkát kapott Nevers-ben, illetve St. Pierre-le-Moullierben, egy harmadik családi okok miatt Céredbe ment. 7-en dolgoznak. 3-an idősek vagy rokkantak, ők a napi 75 centime-os segélyt kapják.

⁶⁵ ANP F7 12689

Tarn-et-Garonne (Montauban) (1876. július 31.)	90 fő
Dordogne	221 fő, közülük a legtöbben nem akarják magukat megadni. A prefektus javaslata: néhány menekült rossz egészségi állapotára való tekintettel nekik továbbra is folyósítanak a segínyt, azonban a legnagyobb gond továbbra is az elhelyezkedés. Algériába senki nem akar menni.
Gard (Nîmes) (Délkelet-Franciaország)	2 menekült tiszti rangban, ők azonban rokkantak, képtelenek dolgozni, Nîmes-ben nincs jövedelmük, a napi 75 centime-os segélyért folyamodnak. A királynak nem adják meg magukat, de a spanyol kormányra késznek esküt tenni.
Haute Vienne (1876. május 10.)	223 fő mezőgazdasági munkás
Ile-et-Vilaine (1876. május 5-ig)	10 karlista tiszttal kapott letelepedési engedélyt 1876. április 22-e előtt. Tudni kell, hogy e nappal megszűnt a karlista menekülteknek egységesen juttatott napi segély. E 10 tiszttal számára azonban du Havre megye konzulátusi utasítása hiányában Spanyolország Saint Malo-i alkonzulja nem tudta még kiadni a szükséges útleveleket.
Indre	47 internált, az amnesztiára várnak, hogy visszatérhessenek Spanyolországba, 9 fő kész Algériába menni.
Indre-et-Loire	103 fő 8 fő folyamodott kegyelemért, senki nem akar Algériába menni, többségük kapja a segínyt.
La Corrèze	237 fő
La Gironde (Délnyugat-Franciaország)	1876. január 24-én 49 bejelentett fő, (Keleti-Pireneusok tartomány prefektusa szerint), 39 fő érkezett csak Bordeaux-ba. Az őket kísérő őrmesterek jelezték, hogy közülük 6 fő Narbonne környékén megszökött, a 39 fő megérkezett spanyol Orléans pályaudvarára kísérték, ahol Angoulême és Le Mans felé indították őket.
Landes (Dél-nyugat Franciaország) (1876. május 19-ig)	25 fő (5 dezertőr a királyi seregből), akiknek nincs jövedelme, nem akarnak visszatérni Spanyolországba, közülük senki sem akar Algériába menni, 10-üknek javasolt a segély.
Alsó Loire vidéke	167 fő, ebből 160 fő várja az amnesztiát, 19 fő kész Algériába, különösen Oran városába menni.
Loiret (1876. májusáig)	40 fő. Ebből azok, akiknek semmilyen megélhetési forrásuk nem volt, készek voltak Bordeaux-ba, Algériába vagy Marseille-be menni abban a reményben, hogy ott munkát találnak. Egyesek egyenesen azt állították, hogy rokonaik élnek az említett területeken, városokban. Ám állításuk szerint nincsen pénzüik saját költségen odautazni.
Lot-et-Garonne	140 fő (ebből 12 tiszttal), 1876. áprilisa óta nem kaptak segínyt, legtöbbször a földeken dolgozik, nincs fix otthonuk.
Maine et Loire (1876. június 3.)	67 fő
Nantes (Alsó Loire vidéke)	1876. február 19-én 4 menekült érkezik Bayonne-ból, mivel Alsó Pireneusok tartomány immár „telített”, nem képes több menekültet befogadni közbiztonságának sérülése nélkül. Az ide menekült spanyolokat vagy Agen vagy Montauban felé irányítják.
Périgueux (Dordogne, Délnyugat-Franciaország)	600 menekült, érkezésük felborította a közbiztonságot. Számos intézkedést kezdeményeztek a hatóságok, hogy a menekültek számát csökkentésük.
Pomers	86 fő
Sarthe (Északnyugat-Franciaország)	123 internált. 114 fő nem akar esküt tenni a francia koronára, vagy nem akar visszatérni Spanyolországba attól való félelmükben, hogy onnan Kubába deportálják őket.

	115 fő részesül segélyben. A prefektus javaslata: mindaddig, amíg nem találunk maguknak munkát, részesüljenek segélyből. 9 fő kész Algériába menni.
Tarn (Midi-Pireneusok)	197 internált, közülük senki sem akar Algériába menni, mindannyian az általános amnesztiára várnak, hogy visszatérhessenek Spanyolországba. A prefektus javaslata: 20 fő számára meghatározatlan időtartamra továbbra is lehet folyósítani a segélyt.
Villefranche (Alpes Maritimes)	37 fő

EDINA POLACSKA

France and Carlism, 1868–1874

The 19th century was eventful in both Spain and France. Although the diplomatic relations of the two countries had less and less to do with the “good neighbourhood” principle, the bordering zone of the Pyrenees always offered an asylum and a logistic base for those who were prosecuted by the regime, whether liberals under Ferdinand VII, royalists during the Liberal Triennium (1820–1823) or Carlists during the three Carlist Wars. Moreover, during the last Carlist War (1872–1876) the French, disappointed by the Empire and frightened by the Commune, showed a kind of sympathy towards the exiled Monarch whom they regarded as legitimate, and despite the diplomatic pressure from Madrid for the prosecution and deportation of the Pretender’s supporters in the name of good neighbourhood, Paris and the French local authorities – including some notables, aristocrats and clergymen – received them with a kind of indulgence or even sympathy.

By evading the permanent and strict vigilance of the authorities and even the secret agents of Madrid, the Spanish political emigrants, supported by their French sympathizers, could continue in secret to organise their military activities, exchanging news with the Carlist newspaper *El Cuartel Real*, and smuggling weapons, munitions and war material through the Bidasoa river.

By 1876 this situation led to a kind of diplomatic tension between Paris and Madrid. But a radical change of attitude came with the new French president and its government which ordered the local authorities to collaborate more closely with their Spanish counterparts in handling the Carlist affair. The ambitious Spanish political trend that strove for the country’s constitutional unity and the abolishment of the *fueros* by the Cortes thus coincided with the decline of the Carlist movement, and the last Carlist Pretender left the country for good.

“Carlism as a political tendency ended by dying in the emigration, not on the battlefields”, says Gregorio Marañón.